

Etica discursului sau cum citim pragmatic

BOGDAN FELIX NIȚĂ

Pentru înțelegerea rațiunii, a ființei umane și a societății, Habermas propune să ne debarasăm de paradigma constiinței, astfel încât rațiunea să nu mai depindă direct de subiect și de intersubiectivitate, angajând astfel gândirea într-o logică a descentrării față de ego. Etica discursului devine, astfel, una dintre marile teorii filosofice contemporane, ea vrea să clarifice nu numai condițiile înțelegerii reciproce, dar vizează și identificarea termenilor unei fundamentări intersubiective și raționale a normelor, prin intermediul reperării presupuzițiilor pragmatice ale limbajului. Habermas devine prototipul intelectualului iluminist, care dorește îmbunătățirea publică a rațiunii.

Probleme și soluții

Problema pe care o pune Alain Renaut se referă la o filosofie practică/operantă, în maniera unui *kantianism răspîdit*. Astfel, raportul dintre monologismul rezidual și dialogismul autentic, încarnat de *etica suficientă a discursului*, ridică următoarea problemă: „în cadrul unei filosofii a comunicării, o referire la „paradigma kantiană“ a subiectului nu e cumva indispensabilă, inclusiv dincolo de cotitura lingvistică“ (p. 13). Problemele pe care Renaut le ridică presupun paradigmele mentalismului și ale filosofiei limbajului, care pot fi integrate într-un cadru unic conceptual.

Interpretarea intersubiectivă a *imperativului categoric* este propusă doar ca explicare a semnificației sale prime. „Tranzacția de la reflectia monologică la dialog dă seama de o caracteristică a procedurii de universalizare rămase implicite, pînă la emergența unei noi forme a conștiinței istorice la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea“ (p. 17). Odată ce considerăm, sau aflăm conștiința conceptului de istorie, iar cultura devine o *multitudine de forme simbolice*, observăm că sintem provocați de *pluralitatea epistemică*.

Pluralismul interpretativ intervine în determinarea viziunii asupra lumii și a înțelegerii sinelui. Aici, pluralismul cultural este înțeles ca deschideri ale lumii. În această multiplicitate de interpretări intervine reflectia monologică, care are ca scop recunoașterea maximelor ce pot fi acceptate ca legi generale, ele neputînd principiul de universalizare. În discutația practică intervine problema aplicării principiului *imperativului categoric*. Practica este de a lua în considerare perspectiva celuilalt, ajungîndu-se la *descentrarea progresivă a egoului și a eului etnocentric*, idee a lui Piaget.

După Habermas, indivizii nu se individualizează decît în procesul de socializare. „Nu e posibil să respingem strategia ce vizează conceptualizarea subiectivității ca împlinire a relațiilor cu sinele, epistemice și practice, ce se inițiază și se găsesc încastate în relație cu celălalt“ (p. 20). Această strategie este explicată de Habermas prin două remarce: conceptul kantian de *autonomie* diferă de noțiunea de libertate subiectivă (empirică). În acest sens se poate explica contrastul dintre Willkür și Freier Wille ca referire la tipurile de rațiune în care rațiunea se lasă determinată. În cazul *libertăților subiective*, voința este susținută de maximele prudenței, actul libertății ține de conștiința

unui obiect unic. În cazul *autonomiei*, voința este susținută de maxime ce țin de universalizare: voința trebuie să fie valabilă pentru toate celelalte persoane. Conceptul de autonomie nu poate fi pe deplin îndeplinit decît printr-un proces de intersubiectivitate, deoarece o persoană nu poate fi liberă dacă toate persoanele dintr-o societate, de care aparțin, nu sînt libere.

Discuția pune două condiții: fiecare participant este liber, el nu dispune de autoritate epistemică; iar cea de-a doua e că autoritatea epistemică este exercitată în conformitate cu căutarea unui acord rațional. Deci, libertatea comunicatională nu poate fi izolată de cea de-a doua, iar a doua condiție reflectă pe deplin caracterul sublim al legăturilor sociale.

Alain Boyer oferă, în cadrul eticii discursului, o cale de dezbateră între raționaliști și raționalistii reformați. Pe de o parte, Popper crede că raționalitatea nu e o alegere rațională, ci una de ordin moral, iar Bartley susține că această poziție este una *fideistă*, care evolua către un *rationalism critic comprehensiv*, asociat unei *ecologii a raționalității*. Însă, pentru Habermas, miza nu este faillibilismul, el merge pe concepția lui Pierre, care combină gândirea faillibilistă a cunoașterii cu o poziție antiscieptică. Habermas se axează mai mult pe o concepție comprehensivă a realității, „asociată unui model holistic de justificare“ (p. 26), pe cînd Popper rămîne în raționalismul weberian montat pe un deductivism al justificării. Rațiunea apare ca o valoare, în cadrul teoriilor comunicative Habermas încearcă să demonstreze că o persoană, angajată în comunicarea socială, se angajează în practici comunicatională.

O perspectivă interesantă a analizei eticii discursului este aceea a lui Karl-Otto Apel, care a încercat să „reformuleze proiectul kantian de fundamentare obiectivă a normelor practice, prin substituirea paradigmei kantiene a subiectivității cu cea a comunicării“ (p.28). Concepțiile lui Apel și ale lui Habermas se învîrt în jurul conceptelor *Letzbeurkundung* (fundamental ultim) și a *Dscursethik*, aplicat în natură teologică. Habermas folosește *Letzbeurkundung* într-o formă mai puțin deductivă decît Karl-Otto, care crede într-un metadiscurs propriu unui raționament autoreferențial de tip transcendențial. Habermas are o viziune pluralistă a diverselor discursuri teoretice care se articulează fie pe perspectivă fundametalistă, fie pe o idee reductionistă.

Teoria acțiunii comunicative: explicații

În dezvoltarea teoriei acțiunii comunicative, Habermas spune că a folosit un model hegelian, teoria lui considerînd-o o continuare a teoriei sociale clasice și nici pe departe o metateorie, după cum îl acuză Alban Bouvier. Valoarea lor practică include o dimensiune istorică, în măsura în care implică o schemă a evoluției modernității sociale și culturale. Aceste teorii comprehensive au un caracter de transformare, iar ideile pot fi percepute ca fenomene dezvoltatoare. Fiecare teorie este determinată de probe empirice, din acest punct de vedere controlul pe care îl putem avea asupra acestor teorii este foarte lax, de aceea Habermas devine foarte atent la nivel lingvistic și schematic. „Alegerea schemei interpretative poate să se justifice nu numai prin intermediul probelor empirice (funcționează oare aceste teorii?),

dar și prin examinarea instrumentelor teoretice pe care se fundamentează“ (p.37).

Interpretarea proceselor de modernizare ține, astfel, de o teorie pragmatică a limbajului, care ține de o teorie a raționalității, care, la rîndul ei, ține de o teorie morală. Habermas se sprijină pe un pluralism al diverselor teorii, care trebuie să corespundă faptelor.

O altă problemă pusă de Pscal Engel este aceea de a cunoaște apropierea dintre teoria lui Habermas și perspectivele naturaliste. Habermas se referă doar la raportul dintre paradigma lingvistică și paradigma mentalistă. Însă, ambele teorii ajung la vechea problemă care îl opunea pe Kant lui Hume. Habermas este foarte transant, vorbind de paradigme doar la Wittgenstein, care consideră gramatica limbii esența lumii. Gîndurile au fost situate, prin Wittgenstein, în afara spiritului. O teorie pe care Habermas o susține, făcîndu-l să jongleze între două mentalități: una pragmatică și una realistă.

Adevărul epistemologic și adevărul moral

Pentru o înțelegere și o clarificare a statutului *adevărului* în etica discursului, Habermas vorbește despre cîteva teme pe care le vede importante din punct de vedere sistematic. Astfel, despre pragmatism vorbește plecînd de la hermeneutica ce se desfășoară de la Humboldt și pînă la Gadamer. „Schimbarea de paradigmă ce ne conduce de la filosofia mentalistă la filosofia lingvistică a fost pusă în aplicare în două moduri care, deși diferite, rămîn complementare“ (p.53). Frege se interesa de funcția reprezentativă a limbajului și de structura propozițională a frazelor simple asertive, concentrîndu-se asupra relației dintre fapte și fraze. Heidegger dorește să ofere, prin sistemul hermeneutic propriu, o deschidere spre lume a limbajului obișnuit. Viziunea lumii putea fi descifrată prin intermediul limbajului. Astfel, avem două metode de analiză: analiza logică și metoda lingvistică, orientată către conținuturi. Problema e că ambele metode, cea mentalistă și cea holistă, neglijează dimensiunile pragmatice ale dialogului pe care Humboldt le considera *locus*-ul raționalității comunicatională.

După Humboldt, avem trei moduri de analiză: primul tratează lumea din punct de vedere lingvistic, al doilea permite examinarea structurii pragmatice a discursului și al treilea deschide posibilitatea studierii condițiilor lingvistice cerute de reprezentarea faptelor. (p.54) În secolul trecut, au fost două teorii importante, care au dominat filosofia limbajului – istoricismul jocurilor de limbaj wittgensteiniene și ontologică heideggeriană a deschiderii spre lume, care pot fi considerate, după Habermas, o *continuare empiristă a semanticii fregeene a adevărului*. În paralel cu aceștia se situează Dummett și Putnam, ca analizatori ai pragmaticii formale. În această dublă perspectivă, Habermas a format o paradigmă transcendențială. El dorește să vadă cum se poate apăra o poziție de tip realist, dincolo de cotitura pragmatică, această fiind posibilă după ce se găsește o variantă neepistemologică a adevărului. Habermas ajunge la următoarea paradigmă: cum se pot reconcilia realismul epistemologic și cognitivismul moral.

Realismul fără reprezentare este trecut prin pragmatismul kantian mereu în căutare

de condiții presupuse universale, de cunoașterea umană ca *ogîndă a naturii* și negarea adevărului și a obiectivității ca un rezultat din primele două condiții. Plecînd de aici, Habermas recunoaște că în cartea *Adevăr și justificare* el pleacă de la conceptul de cunoaștere ca reprezentare, care este indisociabil de conceput ca adevăr-corespondentă. Adevărul nu poate fi validat decît prin intermediul conceptului de adevăr-corespondentă (o propoziție e validă în comparație cu alte propoziții considerate adevărate). Raportul dintre propoziție și adevăr este unul riscant, propoziția neputînd ieși din adevăr. Astfel, pragmatismul kantian trebuie să explice relația internă dintre justificabilitate și adevăr. Adevărul fiind înțeles prin justificabilitatea ideală, o variantă descoperită falsă de Habermas, ceea ce l-a făcut să meargă spre un concept discursiv al adevărului, un concept incomplet, pentru că el duce la acceptarea raționalității și nu la adevăr. „Funcția pragmatică a cunoașterii, ce pendulează între practicile cotidiene și discurs, dezvăluie relația intrinsecă dintre adevăr și justificare.“ (p. 63) Discuțiile devin mecanismul principal care poate ridica un statut de cunoaștere.

Habermas este adeptul unei poziții cognitive în domeniul teoriei morale. „Etica discursului explică conținutul cognitiv al enunțurilor noastre morale, fără a se referi la o ordine evident compusă din fapte morale ce s-ar oferi posibilității unei descrierii“ (p. 63-64). După Habermas, etica discursului este integrată în presupuzițiile pragmatice ale discursului practic înșuși.

Prin Habermas, filosofia se desprinde dintr-o relație cu știința și bunul simț provenit din codul etic. Cartea de față prezintă anumiți pași prin care putem descifra problemele metodei de analiză habermasienne, însă problemele puse în prima parte a cărții cer cunoașterea cărților lui Habermas, întrucît cartea se adresează cunoscătorilor teoriilor acestuia.

¹ Referire la cartea Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt-am-Main, 1981.

Jürgen Habermas, *Etica discursului și problema adevărului*, Editura Art, București, 2008, Traducere din limba franceză de Mădălin Roșioru, 68 de pagini.

